

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Inleiding	5
Hoofdstuk 1 Aanleiding en probleemstelling	8
§ 1.1 Aanleiding voor het onderzoek	8
§ 1.2 Doel in het onderzoek	9
§ 1.3 Doel van het onderzoek	9
§ 1.4 Vraagstelling van het onderzoek	10
Hoofdstuk 2 Theoretische onderbouwing	12
§ 2.1 Wat is een remedial teacher?	12
§ 2.2 Wat is het speciaal onderwijs?	12
§ 2.3 Wat is een leerstoornis?	12
§ 2.4 Wat is een (positief) zelfbeeld?	13
§ 2.5 Welke methodieken bestaan er om een kind te begeleiden bij de ontwikkeling van een positief zelfbeeld?	15
§ 2.6 Welke methodiek kies ik voor deze specifieke leerling en waarom?	17
Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie	18
§ 3.1 Onderzoeksvragen	18
§ 3.2 Onderzoeksvorm	18
§ 3.3 Betrokkenen bij het onderzoek	18
§ 3.4 Globale opzet van het onderzoek	19
§ 3.5 Dataverzameling	20
§ 3.6 Triangulatie, validiteit en betrouwbaarheid	21
§ 3.7 Data analyse	22
§ 3.8 Ethische kwesties	22
Hoofdstuk 4 Data-analyse en resultaten	23
§ 4.1 Data-analyse vragenlijsten	23

§ 4.2 Data-analyse interviews	26
§ 4.3 Data-analyse behandelsessies	27
§ 4.4 Interpretatie resultaten data-analyse	28
§ 4.5 Hoe is het zelfbeeld van deze specifieke leerling na tien behandelsessies in vergelijking met het begin van de behandeling?	29
Hoofdstuk 5 Conclusies	30
§ 5.1 Conclusies	30
§ 5.2 Heeft het onderzoek geleid tot nieuwe visies, nieuwe gezichtspunten?	33
§ 5.3 Belang van het onderzoek	34
§ 5.4 Vervolgtraject	34
§ 5.5 Validering conclusies	34
Hoofdstuk 6 Evaluatie onderzoek	36
§ 6.1 Discussie onderzoek	36
§ 6.2 Reflectie op het eigen leerproces	38
Literatuurlijst	40

Samenvatting

In dit praktijkonderzoek is bekeken hoe een remedial teacher er voor kan zorgen dat een leerling van 11 jaar met een leerstoornis in het speciaal onderwijs een positief zelfbeeld ontwikkelt.

Het onderzoek startte met literatuuronderzoek waarin uitgebreid aandacht is geweest voor het ontrafelen van het begrip 'positief zelfbeeld'. Daarnaast is gekeken naar de invloed die het hebben van een leerstoornis heeft op de ontwikkeling van dit positief zelfbeeld. Vanuit dit literatuuronderzoek en onderzoek naar omgevings- en kindfactoren is gekozen voor het inzetten van de methode Kids' Skills (Furman, 2008). Deze methode werkt op een oplossingsgerichte manier met kinderen en hun omgeving aan vaardigheden die een kind kan leren. Met de leerling is gewerkt aan twee samen gekozen vaardigheden. De eerste vaardigheid is er op gericht de leerling meer inzicht te geven in dat wat hij gemakkelijk en wat hij moeilijk vindt. Bij de tweede vaardigheid oefende de leerling het aangeven van wat hij goed kan. Tijdens het leren van deze vaardigheden is gericht aandacht geweest voor het ontwikkelen van die aspecten die het zelfbeeld positief maken. De methodiek is individueel ingezet. Daarnaast is de omgeving ingezet om de feedback voor de leerling positief te maken. Tijdens de behandelperiode is er voor gekozen de leerling niet meer aan schoolwerk te laten werken. Dit besluit werd door de behandelcoördinator van deze leerling genomen op grond van het beeld dat is ontstaan in dit onderzoek.

Na tien behandelsessies is bekeken wat het resultaat is van de behandeling bij deze leerling in deze situatie. Dit is gedaan aan de hand van de afname van vragenlijsten bij de leerling, interviews met de leerling, zijn leerkracht en zijn moeder, evaluaties en observaties gedurende de behandelsessies.

Er kan worden vastgesteld dat de betreffende leerling gedurende de behandelperiode een positiever zelfbeeld heeft ontwikkeld. Op aspecten die van invloed zijn op de ontwikkeling van een positief zelfbeeld laat de leerling groei zien. Zo vergelijkt hij zichzelf nu meer met zichzelf en minder met zijn omgeving, is er een voorzichtige ontwikkeling van een interne locus of control op gang gekomen en kan hij zichzelf positief waarderen. Uit de resultaten komt nadrukkelijk naar voren dat de omgeving van de leerling meer en gericht positieve feedback is gaan geven. De

leerling heeft na de behandelperiode een positieve schoolbeleving en is gemotiveerd voor school en leren. De kracht van de behandeling van deze leerling is de totstandkoming van een goede samenwerking tussen leerling, school, hulpverlening en ouders. De methode Kids' Skills heeft hieraan een positieve bijdrage geleverd. Daarnaast heeft de gerichte aandacht voor aspecten die het zelfbeeld positief beïnvloeden resultaat gehad.

Het uitvoeren van dit praktijkonderzoek heeft mij persoonlijk veel opgeleverd. Ik ben me bewust geworden van mijn eigen leerstijl en heb geleerd om te gaan met mijn valkuilen op dit vlak. Ik heb meer zelfvertrouwen gekregen en kan beter omgaan met kritiek. Ik heb geleerd welke overtuigingen voor mij belangrijk zijn en ben dicht bij mijn identiteit gekomen. En ook mijn zelfbeeld is positiever geworden!

Inleiding

Mijn naam is Neelke Ebben. Vanaf mei 2000 werk ik in het (speciaal) onderwijs. Naast de opleiding tot leerkracht basisonderwijs heb ik twee andere opleidingen gevolgd. Dit zijn de opleidingen 'gespecialiseerde groepsleerkracht' en 'gedragsspecialist'. Beide opleidingen zijn gericht op het werken met speciale kinderen. Ik heb veel affiniteit met deze kinderen. Vanaf mijn studententijd ben ik mij meer voor het onderwijs aan speciale kinderen gaan interesseren. Wat mij raakt in deze kinderen is de kwetsbaarheid die zij, op veel verschillende manieren, laten zien. Ze doen een beroep op het begrip van hun omgeving en krijgen dit begrip vaak niet. Wat mij vooral intrigeert is het gedrag van kinderen. Waarom doen zij zoals ze doen en hoe kan ik dit gedrag positief beïnvloeden? Toch ben ik in september 2009 gestart met de opleiding 'remedial teaching' bij Fontys Oso te Tilburg. Een opleiding die voornamelijk gericht is op het cognitieve leren van kinderen. Ik wil mijn kennis en ervaring op het gebied van gedrag gaan verbinden met nieuwe kennis en ervaring op cognitief leergebied. Datgene wat ik leer op deze opleiding wil ik in eerste instantie gaan toepassen in mijn werk als groepsleerkracht.

Sinds drie jaar ben ik werkzaam op de Zwengel. De Zwengel is een school voor Speciaal Onderwijs en Voortgezet Speciaal Onderwijs voor kinderen met een (vermoeden van een) psychiatrische stoornis van drie t/m twintig jaar. Het is een cluster IV school. De school is verbonden aan het centrum voor kinder- en jeugdpsychiatrie Herlaarhof. Alle kinderen die onderwijs volgen op de Zwengel hebben een vorm van behandeling via de polikliniek of dagkliniek van Herlaarhof. De doelgroep van de Zwengel bestaat uit kinderen waarbij sprake is, of een vermoeden is, van een psychiatrische problematiek. Binnen de school is een diversiteit aan psychiatrische problematieken onder de leerlingen. De leerlingen zijn afkomstig van zowel reguliere als speciale scholen. De belangrijkste doelstelling van de Zwengel is de ontwikkeling van de leerling op een dusdanig niveau te brengen dat de leerling kan doorstromen naar een andere vorm van onderwijs. De Zwengel is dus geen verblijfsschool. Kinderen verblijven gemiddeld negen maanden op de Zwengel.

Ik ben mentor en leerkracht van de kinderen van de schakelklas. Hierin zitten dertien kinderen in de leeftijd van negen t/m dertien jaar. Zij volgen in de groep grotendeels individueel onderwijs op hun eigen niveau.

Het onderzoek vindt plaats op deze school.

Voor mijn onderzoek ga ik werken met een jongen van elf jaar die geplaatst is op de Zwengel (X). X heeft een leerstoornis en daarnaast forse emotionele problemen. X is een jongen die pas vanaf januari 2010 onderwijs volgt op de Zwengel. X ervaart een grote aversie tegen school en leren, komt moeilijk tot leren en laat naar buiten toe gerichte gedragsproblemen zien. Hij is een van de vele leerlingen tussen de tien en twaalf jaar die geplaatst worden op de Zwengel en dit beeld laten zien. Ik heb gekozen voor deze specifieke leerling omdat hij dringend begeleiding nodig heeft bij het ontwikkelen van een positief zelfbeeld. Tevens lijkt hij in staat tot het volgen van begeleiding buiten de klas.

Daarnaast ligt mijn persoonlijke voorkeur bij het werken met een leerling die niet in mijn eigen groep zit. Hierdoor kan ik mij richten op datgene wat ook van een remedial teacher wordt gevraagd, het in korte tijd een werkrelatie aangaan met een leerling.

Kinderen met een leerstoornis hebben vaak een negatief zelfbeeld ontwikkeld. In mijn huidige onderwijspraktijk kom ik dit veel tegen. Ik vind dat ik daar iets mee moet! Ik wil leren hoe ik er als remedial teacher voor kan zorgen dat X een positief zelfbeeld ontwikkelt. In hoofdstuk 1 zal ik uitgebreid omschrijven wat ik precies beoog met dit onderzoek en waarom ik vind dat dit onderwerp meer aandacht verdient in onderwijsland.

In dit onderzoek wil ik er achter komen wat de invloed is van de leerstoornis op de ontwikkeling van een zelfbeeld. Daarnaast wil ik ontdekken waaruit een positief zelfbeeld bestaat. Ik wil leren hoe ik de aspecten die van invloed zijn op het zelfbeeld positief kan beïnvloeden. Ik wil een goede methodiek vinden die aansluit bij de kind- en omgevingsfactoren van X. In hoofdstuk 2 zal ik aan de hand van een literatuurstudie beschrijven wat ik ten aanzien van deze onderwerpen in de theorie heb ik kunnen ontdekken.

In hoofdstuk 3 zal ik vervolgens omschrijven welke onderzoeksofzet ik ga hanteren om tot een zo betrouwbaar en valide mogelijk onderzoek te komen. Hierbij zal ik rekening houden met datgene wat maximaal haalbaar is.

De resultaten die voortkomen uit de voor- en nameting en de behandelsessies van X wil ik zo verwerken dat er conclusies uit kunnen worden getrokken voor de behandeling van X en voor de manier van werken van een remedial teacher. In hoofdstuk 4, 5 en 6 zal ik deze resultaten, conclusies en reflecties beschrijven.

Ik verwacht dat ik er met dit onderzoek voor zorg dat X een positief zelfbeeld ontwikkelt. Daarnaast hoop ik dat dit onderzoek bijdraagt aan een betere begeleiding van alle leerlingen met een leerstoornis die te kampen hebben met een negatief zelfbeeld op de Zwengel. Bovendien wil ik sterker worden als remedial teacher in het begeleiden van deze leerlingen. Ook hoop ik dat kinderen met een leerstoornis zo kunnen worden begeleid in de ontwikkeling van hun zelfbeeld dat plaatsing op een school voor speciaal onderwijs voor hen niet meer nodig is.

‘Ik ben egt luek’

Elk kind verdient het om dit op te kunnen schrijven en het ook nog te menen!

Hoofdstuk 1. Aanleiding en probleemstelling

1.1. Aanleiding voor het onderzoek

Uit de literatuur en in de praktijk blijkt dat er veel kinderen zijn met een leerstoornis. Zo is er recent Amerikaans onderzoek waaruit blijkt dat het prevalentiecijfer van leerstoornissen bij Amerikaanse kinderen tot 18 jaar 9,7% is (Altarac & Sahara, 2007). Nederlands onderzoek naar het voorkomen van leerstoornissen is gericht op dyslexie. Prevalentiecijfers hiervan lopen uiteen van 2% - 10% (Blomert, 2005). In dit onderzoek wil ik kaart brengen hoe het zelfbeeld van kinderen met een leerstoornis te verbeteren is.

Kinderen met leerstoornissen ervaren dagelijks dat zij dingen niet zelf kunnen. Ze beschikken over een gemiddelde tot hoge intelligentie, maar toch lukt het hen niet bepaalde specifieke vaardigheden te leren. Vaak worden leerstoornissen pas laat gediagnosticeerd. Er wordt lang gezocht naar de reden waarom het een kind niet lukt zich bepaalde vaardigheden eigen te maken. Van de kinderen wordt gevraagd zich te blijven inzetten, ondanks het ervaren van falen, frustratie, moedeloosheid, enzovoorts. (Hellinckx, Ghesquiere, 2008)

Veel kinderen met leerstoornissen lopen vast binnen het regulier onderwijs. Het lukt hen niet meer het onderwijs te volgen.

Ze hebben hierbij negatieve ervaringen opgedaan. Zo kan het voorkomen dat ze lange tijd zijn aangesproken op hun inzet, of onder druk zijn gezet om te gaan presteren. Veel van hen hebben negatieve feedback gehad van klasgenoten en/of hun leerkracht(en). Niet zelden zijn deze kinderen gepest of als dom bestempeld. Vaak hebben ze er bewust of onbewust voor gekozen de onderwijsleersituatie te ontvluchten of compensatiegedrag te ontwikkelen, zoals clownesk gedrag of intimiderend gedrag.

Ze hebben dikwijls te kampen met een negatief zelfbeeld. Het komt voor dat ze denken dat ze nergens goed in zijn. (Hellinckx, Ghesquiere, 2008)

Op de school waar ik werkzaam ben, worden onder andere kinderen geplaatst met leerstoornissen, die zijn vastgelopen op een reguliere of speciale basisschool. Omdat ik met deze kinderen werk, word ik dagelijks geconfronteerd met de worsteling die deze kinderen doormaken. De invloed die de leerstoornis op een zelfbeeld heeft en

de invloed die het zelfbeeld vervolgens heeft op hoe deze kinderen in het leven staan, is fors.

Bij het verdriet, de woede en ook de angst die deze kinderen ervaren, hoort een betere, completere begeleiding dan enkel de begeleiding op de leerstoornis. De begeleiding richt zich vaak op het probleem dat de kinderen bij het leren ervaren en veel minder op de uitleg van wat een leerstoornis inhoudt en de acceptatie hiervan. Omdat deze kinderen vaak te kampen hebben met emotionele problemen, zouden zij hierin naar mijn mening ook begeleid moeten worden. De vraag is echter wat de invloed is van de leerstoornis op het zelfbeeld en welke eventuele andere aspecten hierbij een rol spelen. Duidelijk is dat niet alle kinderen met een leerstoornis een negatief zelfbeeld ontwikkelen (Hellinckx, Ghesquiere, 2008).

In dit onderzoek wil ik er voor zorgen dat een leerling met een leerstoornis een positief zelfbeeld ontwikkelt. Ik ga op zoek naar de methodiek die deze leerling hierbij het best kan begeleiden. Ik zal ontdekken welke interventies effectief zijn en welke niet.

1.2 Doel in het onderzoek

In de huidige situatie zijn er twijfels over het zelfbeeld van X. Het uiteindelijke doel in mijn onderzoek is dat ik als remedial teacher in staat ben om er voor te zorgen dat X een positieve ontwikkeling in de vorming van zijn zelfbeeld doormaakt. Hij kan dan positief naar zichzelf kijken.

Aan het eind van het onderzoek moet voor mij duidelijk zijn hoe ik er voor gezorgd heb dat X een positief zelfbeeld heeft ontwikkeld. Ik heb dan geleerd hoe ik, onderbouwd met literatuur, juiste keuzes kan maken in begeleidingsmethodieken. Verder weet ik welke interventies ik kan plegen om het zelfbeeld positief te beïnvloeden.

1.3 Doel van het onderzoek

Het doel van mijn onderzoek is dat er een beter zicht komt op de benadering die een remedial teacher kan hanteren om kinderen met een leerstoornis te ondersteunen bij het ontwikkelen van een positief zelfbeeld.

Daarnaast zou het prachtig zijn wanneer kinderen met een leerstoornis op het gebied van leren en zelfbeeldontwikkeling goed kunnen worden opgevangen binnen het

regulier onderwijs. In de ideale situatie krijgen deze kinderen de juiste begeleiding die er voor zorgt dat zij een positief zelfbeeld ontwikkelen en daarnaast ondersteuning bij hun leermoeilijkheden. Zodat zij onderwijs kunnen blijven volgen in hun directe omgeving met alle positieve aspecten die hierbij horen. Daarmee zou dit onderzoek indirect een bijdrage kunnen leveren aan de ontwikkeling van inclusief onderwijs.

1.4 Vraagstelling van het onderzoek

Bij het formuleren van de onderzoeksvraag heb ik rekening gehouden met de praktijk waarin ik werk. In het speciaal onderwijs zitten veel kinderen met een leerstoornis, die daarnaast ook gedragsproblemen laten zien. Mensen die werken in het speciaal onderwijs zullen de omschreven problematiek herkennen.

Ik heb bewust gekozen voor een leerling van 11 jaar omdat ik in mijn praktijksituatie zie dat binnen deze leeftijdsgroep kinderen met een leerstoornis vaak te maken hebben met een negatief zelfbeeld.

Ook heb ik rekening gehouden met het beroepsprofiel van de remedial teacher. De onderzoeksvraag kan na onderzoek door een remedial teacher worden beantwoord en is relevant voor de werkpraktijk van een remedial teacher. De remedial teacher zal immers vaak te maken krijgen met kinderen die vanwege een leerstoornis bij hem of haar komen.

Hoe kan ik komend half jaar, als remedial teacher in opleiding, zorgen dat een leerling van 11 jaar met een leerstoornis in het speciaal onderwijs een positief zelfbeeld ontwikkelt?

Vanuit de onderzoeksvraag komen de volgende deelvragen naar voren:

- *Wat is een remedial teacher?*
- *Wat is het speciaal onderwijs?*
- *Wat is een positief zelfbeeld?*
- *Welke voorwaarden zijn er om te komen tot een positief zelfbeeld?*
- *Wat is een leerstoornis?*
- *Wat zijn de mogelijke effecten van een leerstoornis op het zelfbeeld?*
- *Welke andere aspecten spelen een rol bij de ontwikkeling van een zelfbeeld?*

- *Hoe breng ik het zelfbeeld van deze specifieke leerling in beeld?*
- *Welke methodieken bestaan er om een kind te begeleiden bij het ontwikkelen van een positief zelfbeeld?*
- *Welke methodiek kies ik voor deze specifieke leerling en waarom?*
- *Hoe is het zelfbeeld van deze specifieke leerling aan het begin van de behandeling?*
- *Wat is het effect van deze behandelmethodiek bij deze specifieke leerling na tien behandelsessies?*

Hoofdstuk 2. Theoretische onderbouwing

2.1 Wat is een remedial teacher?

Een remedial teacher is een leerkracht die vakkundige hulp op maat geeft aan leerlingen die zijn vastgelopen in het onderwijsleerproces op school (Landelijke Beroepsvereniging Remedial Teachers, 2001-2007). De bijbehorende vaardigheden zijn omschreven in een competentieprofiel (zie bijlage 1).

2.2 Wat is het speciaal onderwijs?

Het speciaal onderwijs in Nederland is opgedeeld in vier clusters.

Het speciaal onderwijs waar dit onderzoek plaats vindt, valt onder cluster IV. Cluster IV scholen geven onderwijs aan kinderen die vanwege hun gedrag of psychiatrische stoornis een speciale vorm van onderwijs nodig hebben.

2.3 Wat is een leerstoornis?

Niet in elk land wordt dezelfde definitie van de term leerstoornis gehanteerd.

In Nederland worden onder andere de criteria gehanteerd die zijn gesteld door de American Psychiatric Association (APA) (Diagnostic Manual of Mental Disorders IV, 1998).

In de DSM IV wordt een onderscheid gemaakt tussen de volgende leerstoornissen:

- leesstoornis
- rekenstoornis
- stoornis in de schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid
- leerstoornis niet anderszins omschreven

DSM IV geeft bij de verschillende leerstoornissen aan dat de rekenkundige begaafdheid, schrijfvaardigheid of het leesniveau, gemeten met een individueel afgenomen gestandaardiseerde test, aanzienlijk onder het te verwachten niveau ligt dat hoort bij de leeftijd, de gemeten intelligentie en de bij de leeftijd passende opleiding van betrokkene. De stoornis interfereert in significante mate met de schoolresultaten of de dagelijkse bezigheden waarvoor rekenen, spelling of lezen vereist is.

De categorie leerstoornissen niet anderszins omschreven (NAO) dient voor die leerstoornissen die niet voldoen aan de criteria van een van de specifieke

leerstoornissen. Bij X is sprake van een leerstoornis NAO.

Volgens Hellinckx en Ghesquiere (2008, blz. 16) zijn leerstoornissen *“problemen in het kernvermogen van het kind die het leren van specifieke vaardigheden, zoals lezen en spellen of rekenen, belemmeren, maar op zich weinig of geen invloed uitoefenen op het leren in ruimere zin.”*

In andere Belgische literatuur (Cooreman, Bringmans, 2002) worden naast bovengenoemde vier leerstoornissen, ook ADD, ADHD, het syndroom van Asperger en autisme omschreven als leerstoornissen.

Omdat ik werkzaam ben binnen de psychiatrie in Nederland zal ik de diagnostische criteria van de Diagnostic Manual of Mental Disorders (DSM-IV) aanhouden.

2.4 Wat is een (positief) zelfbeeld?

Het zelfbeeld wordt omschreven als *“Het beeld dat iemand van zichzelf heeft.”*

(Geerts & Heestermans, 1989, blz. 3483).

Er zijn talrijke aspecten van invloed op de vorming van dit beeld:

- Concrete ervaringen van succes en falen.
Teveel falen kan er voor zorgen dat het gevoel van competentie, ook wanneer er succeservaringen worden opgedaan, wordt getemperd (Kohnstamm, 2002).
- De omgeving.
Hiermee wordt feedback die een persoon krijgt van bijvoorbeeld ouders, groepsgeenootjes en leerkrachten bedoeld. Feedback kan bestaan uit taakgerichte, procesgerichte of persoonsgerichte feedback, allen zowel negatief als positief. Feedback wordt vaak onbewust gegeven, voornamelijk door middel van non-verbale communicatie (Visser, 2001).
- Metacognities.
Dit is de manier waarop je kijkt naar jezelf en naar je omgeving. Vooral het vergelijken van jezelf met de mensen om je heen heeft een sterke invloed op de ontwikkeling van een zelfbeeld. Het komt het zelfbeeld ten goede wanneer de vergelijkingen worden gemaakt met jezelf, in plaats van met je omgeving (Kohnstamm, 2002).
- De mate van zelfwaardering.

Harter (1999 in van den Beucken, 2006) maakt hierin een onderscheid tussen de globale zelfwaardering (gericht op globale eigenschappen, bijvoorbeeld: Ik ben een goed persoon) en domeinspecifieke zelfwaardering (gericht op één domein, bijvoorbeeld: Ik kan goed basketballen). De hoeveelheid zelfwaardering van een kind bepaalt voor een groot deel de mate van zijn zelfvertrouwen. Uit onderzoek blijkt dat de zelfwaardering met betrekking tot schoolse vaardigheden bij kinderen met een leerstoornis lager is dan bij kinderen zonder leerstoornis (van den Beucken, 2006) (Gadeyne, Ghesquiere & Onghena, 2004).

- Locus of control.

Dit is het toeschrijven van succes of falen aan jezelf dan wel aan je omgeving. Volgens Rotter (1990) schrijven mensen het resultaat toe aan eigen gedrag of karakter (interne locus of control) of aan iets wat buiten henzelf ligt (externe locus of control) zoals geluk of de invloed van anderen. Mensen met een sterke interne locus of control nemen het heft eerder in eigen hand. Dit heeft een positief effect op het zelfbeeld, je voelt je in staat problemen het hoofd te bieden (Kohnstamm, 2002).

Het is goed voor alle kinderen om naar een positief zelfbeeld te streven. *“Ook al kan een zelfbeeld in verhouding tot de realiteit te mooi of te lelijk zijn, toch is het beter voor alle kinderen naar een positief zelfbeeld te streven.”* (Kohnstamm, 2002, blz. 118).

2.4.1 De ontwikkeling van een positief zelfbeeld bij kinderen met een leerstoornis

Een leerstoornis heeft gevolgen voor de leerontwikkeling. Kinderen met een leerstoornis hebben een achterstand op het gebied van lezen, spellen en/of rekenen. Zij blijven moeite houden met de specifieke vaardigheden die hierbij horen, ook na lang oefenen. Zij ervaren regelmatig dat zij falen in schoolwerk.

Daarnaast heeft een leerstoornis gevolgen voor de sociaal emotionele ontwikkeling. Volgens Hellinckx en Ghesquiere (2008) hebben kinderen met een leerstoornis vaker een gebrek aan zelfvertrouwen, last van faalangst en demotivatie voor school en leren. Zij hebben vaker een zwakke interne locus of control. Deze vier kenmerken zijn ook zichtbaar bij X.

Bij deze kinderen zien we meer dan gemiddeld gedragsproblemen, die zich zowel naar binnen als naar buiten kunnen richten. Bij X zien we somatische klachten en controleverlies, waarbij hij agressief kan zijn.

Bovengenoemde gevolgen zorgen er voor dat het ontwikkelen van een positief zelfbeeld problematisch kan zijn. De gevolgen blijven bestaan, ook wanneer deze kinderen volwassen zijn.

Onderzoek onder volwassenen met dyslexie heeft aangetoond dat 75% van hen beperkingen ervaart op het psychische en emotionele vlak (Ruijsenaars, de Haan, Mijs, Harinck, 2008).

2.5 Welke methodieken bestaan er om een kind te begeleiden bij het ontwikkelen van een positief zelfbeeld?

Binnen de literatuur heb ik geen methodieken gevonden die alleen gericht zijn op het ontwikkelen van een positief zelfbeeld bij kinderen. Navraag bij een orthopedagoog¹ en een GZ psycholoog² heeft hierin ook geen resultaat opgeleverd.

Wel heb ik faalangstrainingen en sociale vaardigheidstrainingen gevonden die uitgebreid ingaan op zelfbeeldvorming. Hieronder bespreek ik drie van deze methodieken.

2.5.1 “Ik ben een kei” (Zweep & Kerseboom, 2005)

Doelgroep: kinderen van 8 t/m 12 jaar met een communicatieve beperking.

Werkwijze: in groepen.

Het accent van deze faalangstreductiemethode ligt op het Neurolinguïstisch programmeren (NLP). Ze gaat uit van een conflict tussen het denken, voelen en doen. Met behulp van NLP technieken wordt het kind andere strategieën aangeleerd voor het omgaan met voor hem moeilijke situaties. In deze methode is er aandacht voor de metacognities die een rol spelen bij het ontwikkelen van het zelfbeeld (zie paragraaf 2.4).

Er wordt gebruik gemaakt van metaforen, die niet concreet worden gemaakt. Dat maakt deze methode minder geschikt voor kinderen die de transfer van metafoor naar concrete situatie niet zelfstandig kunnen maken.

¹ W. Joosten, orthopedagoog

² I. Huyben-Oudendijk, GZ psycholoog Herlaarhof

De schrijvers van de methode geven zelf aan dat deze niet bedoeld is voor kinderen met angststoornissen, autisme en/of grote emotionele belasting door andere problemen dan faalangst (Zweep, Kerseboom. 2005).

2.5.2 “Kids’ Skills” (Furman, 2008)

Doelgroep: kinderen van 4 t/m 12 jaar.

Werkwijze: individueel, kan ook in groepsverband.

Deze oplossingsgerichte methode gaat er vanuit dat problemen kunnen worden opgevat als vaardigheden die ontwikkeld moeten worden. Wanneer duidelijk is welke vaardigheden het kind moet leren, wordt het kind gemotiveerd om één van deze vaardigheden te leren. Deze vaardigheid wordt geoefend en versterkt. Dit gebeurt volgens een 15 stappenplan (zie bijlage 2). Doordat aan één vaardigheid wordt gewerkt, is deze methode concreet en doelgericht.

De leerling wordt op een coachende manier begeleid. De samenwerking tussen alle betrokkenen is belangrijk. De leerling krijgt feedback van zijn supporters. Uitgaande van de theorie dat de omgeving het zelfbeeld beïnvloedt, zoals omschreven in paragraaf 2.4, is dit een sterk punt van deze methode.

Er wordt uitgegaan van oplossingen in plaats van problemen. Daardoor past deze methode goed bij het opbouwen van zelfvertrouwen van kinderen. Het belonen van jezelf wordt gestimuleerd en daarmee wordt de interne locus of control versterkt.

2.5.3 “Je kunt meer dan je denkt!” (Bovee & Drijfhout, 2006)

Doelgroep: kinderen van 6 t/m 12 jaar.

Werkwijze: in groepen.

Deze faalangstreductietraining werkt met het GGG model. Aan de hand van een gebeurtenis worden de gedachten en het gevoel die hierbij horen bekeken. Door kinderen te leren een helpende gedachte te formuleren, verandert het gevoel.

Veel oefeningen bestaan uit het verwoorden van situaties. Voor kinderen die talig zijn ingesteld is deze methode zeer geschikt.

Er wordt uitgegaan van realiteit, doordat het maken van fouten als een gegeven wordt gesteld. Kinderen wordt geleerd hoe ze hiermee om kunnen gaan.

2.6 Welke methodiek kies ik voor deze specifieke leerling en waarom?

In bijlage 3 wordt X beschreven. Op basis van deze omschrijving en het literatuuronderzoek wordt een keuze gemaakt tussen de verschillende behandelmethoden.

De methode “Ik ben een kei” is niet geschikt voor kinderen met een forse emotionele belasting. Uit het persoonsbeeld van X blijkt dat hij te emotioneel belast is voor deze methode. Verder doet deze methode, evenals de methode “Je kunt meer dan je denkt” een groot beroep op talige vaardigheden. X is taalzwak waardoor het voor hem moeilijk is met deze methoden te werken. Beide methoden zijn niet individueel inzetbaar. Op dit moment komen er op de Zwengel geen andere kinderen in aanmerking voor eenzelfde behandeling als X. Er zal hierdoor individueel gewerkt moeten worden met X.

De methode “Kids’ Skills” vraagt minder talige vaardigheden en kan worden uitgevoerd in individuele setting. Door de specifieke aandacht voor de rol van de omgeving en het belonen van jezelf sluit deze methode goed aan bij de eerder omschreven theorie (zie paragraaf 2.5.2).

Daarom wordt er gekozen voor de methode “Kids’ Skills”.

Hoofdstuk 3. Onderzoeksmethodologie

3.1 Onderzoeksvragen

Hoe kan ik komend half jaar, als remedial teacher in opleiding, zorgen dat een leerling van 11 jaar met een leerstoornis in het speciaal onderwijs een positief zelfbeeld ontwikkelt?

Op basis van deze onderzoeksvraag zijn deelvragen geformuleerd, zoals beschreven in hoofdstuk 1. Een aantal geformuleerde deelvragen is beantwoord in hoofdstuk 2, op basis van literatuurstudie.

De volgende deelvragen moeten nog worden beantwoord:

- *Hoe breng ik het zelfbeeld van deze specifieke leerling in beeld?*
- *Hoe is het zelfbeeld van deze specifieke leerling bij aanvang van de behandeling?*
- *Wat is het effect van deze behandelmethodiek bij deze specifieke leerling na tien behandelsessies?*

3.2. Onderzoeksvorm

Er is gekozen voor een individugericht praktijkonderzoek, met als vorm een N=1 onderzoek (Harinck 2009). Het onderzoek is gericht op het handelen van mijzelf als remedial teacher met één leerling. De keuze voor dit type onderzoek heeft te maken met het doel van de onderzoeksvraag (deze impliceert een effectmeting en moet binnen een half jaar worden beantwoord) en praktische overwegingen (het is niet haalbaar meerdere leerlingen te onderzoeken en behandelen binnen dit tijdsbestek in mijn praktijksituatie).

3.3 Betrokkenen bij het onderzoek

Het onderzoek wordt uitgevoerd met één 11 jarige jongen (X) uit SO2³ van de Zwengel⁴. X is gediagnosticeerd met een leerstoornis NAO. X volgt vanaf januari 2010 onderwijs op de Zwengel.

³ Speciaal Onderwijs klas 2, leerlingen van 8 t/m 12 jaar.

⁴ De Zwengel is een school voor speciaal onderwijs aan langdurig zieke kinderen, verbonden aan een instelling voor kinder- en jeugdpsychiatrie.

X komt in aanmerking voor deelname aan het onderzoek vanwege de doelen waarmee hij is geplaatst op de Zwengel (zie bijlage 4). X moet onder andere meer zicht krijgen op zijn (on)mogelijkheden en zijn eigenwaarde moet positief beïnvloed worden.

Betrokken bij het onderzoek zijn; X, ik als remedial teacher, de groepsleerkracht van SO2, behandelcoördinator van X en de ouders van X.

Aan mijn studiegenoten, de intern begeleider, orthopedagoog, schoolcoach en remedial teacher van de Zwengel zal worden gevraagd om gedurende het onderzoek mee te denken, mee te kijken en feedback te geven. Dit gebeurt door middel van intervisie, observatie en coaching.

3.4 Globale opzet van het onderzoek

Bij de start van het onderzoek in februari 2010 zal het zelfbeeld van X in beeld worden gebracht. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van twee vragenlijsten (zie paragraaf 3.5), gesprek(ken) met X, gesprek met de leerkracht van X, gesprek met de ouders van X en een dossierstudie (voormeting).

Aan de hand van de gegevens die uit dit onderzoek naar voren zijn komen en de informatie uit de literatuurstudie, is gekozen voor een bepaalde behandelmethodiek (zie paragraaf 2.6).

Gedurende tien behandelsessies wordt er door X en mijzelf gewerkt met de behandelmethodiek. Tijdens deze behandelsessies wordt geobserveerd hoe X deelneemt aan de activiteiten.

Eind april 2010 wordt het zelfbeeld van X opnieuw in kaart gebracht (nameting). Dit gebeurt met dezelfde onderzoeksmethodieken als bij de voormeting, uitgezonderd de dossierstudie. Op basis van deze gegevens zal de onderzoeksvraag worden beantwoord.

Er is afgesproken dat er bij X op dit moment nauwelijks schoolwerk wordt aangeboden en dat hij op leergebied niet getoetst wordt. Daarom kunnen de schoolresultaten niet worden meegenomen in de voor- en nameting.

3.5 Dataverzameling

Dataverzameling vindt plaats middels vragenlijsten, interviews, observaties en dossierstudie. Deze worden hieronder beschreven.

3.5.1 Vragenlijsten

De volgende vragenlijsten worden afgenomen:

- Junior Nederlandse Persoonlijkheidsvragenlijst (NPV-J) maakt een onderscheid in vijf schalen, waarbij voor het meten van het zelfbeeld de schaalscores inadequatie/neuroticisme (IN) en dominantie (DO) van belang zijn. (Luteijn e.a. 2005). Volgens de beoordelingscriteria van de COTAN (Commissie Testaangelegenheden) is de NPV-J op alle punten voldoende tot goed bevonden.
- De Competentie Belevings Schaal voor Kinderen (CBSK) meet aspecten van zelfwaardering en gevoel van eigenwaarde. Het maakt onderscheid tussen zes schaalscores, waarbij steeds wordt gescoord hoe competent het kind zich op deze schaalscore voelt. De score op het aspect Gevoel van Eigenwaarde (Ge) meet het gevoel van eigenwaarde specifiek en is het meest interessant voor de afname met betrekking tot een positief zelfbeeld (Veerman e.a. 1997). De CBSK heeft een voldoende Cotan-beoordeling (betrouwbaarheid en begripsvaliditeit).

De vragenlijsten zullen mondeling worden afgenomen, omdat X de vragen niet kan lezen. Dit kan het aantal sociaal wenselijke antwoorden verhogen.

Omdat ik als remedial teacher beide vragenlijsten niet zelf mag scoren, zal dit worden gedaan door een GZ psycholoog.

3.5.2 Interviews

Er zullen semi-gestructureerde interviews worden gehouden met X, de leerkracht van X en de ouders van X.

De inhoud van deze semi-gestructureerde interviews is gebaseerd op de aspecten die van belang zijn voor de ontwikkeling van een positief zelfbeeld (zie paragraaf 2.4).

Binnen deze vorm van interviewen is er naast deze standaardvragen ruimte om ervaringen te delen en om door te vragen op interessante zaken die aan bod komen.

Van de gesprekken zal een formele inhoudsanalyse worden gemaakt die zal worden gecheckt bij critical friends (zie blz. 26).

3.5.3 Behandelsessies

Gedurende de behandelsessies zal ik X observeren zodat ik mijn interventies beter op hem af kan stemmen. Ik observeer of en hoe X het 15 stappenplan van Kids' Skills doorloopt. Binnen deze 15 stappen is er expliciete aandacht voor en stimulatie van de verschillende aspecten van het zelfbeeld. Deze komen allen aan bod tijdens de behandelsessies. De observaties worden verwerkt in evaluaties, welke geoperationaliseerd worden door middel van een formele inhoudsanalyse (zie blz. 27).

Na 6 weken zullen de doelen uit het handelingsplan (zie bijlage 15) worden geëvalueerd in een gesprek met de leerkracht van X.

3.6 Triangulatie, validiteit en betrouwbaarheid

Om de betrouwbaarheid en validiteit van dit praktijkonderzoek te vergroten, worden meerdere gegevensbronnen gebruikt. Deze triangulatie (Harinck, 2009) is terug te vinden in de dataverzameling door middel van;

- Bronnentriangulatie;
 - o X.
 - o Ouders van X.
 - o Leerkracht van X.
- Methodetriangulatie;
 - o Junior Nederlandse Persoonlijkheidsvragenlijst (NPV-J)
 - o De Competentie Belevings Schaal voor Kinderen (CBSK)
 - o Semi gestructureerd interview
 - o Observatie/evaluatie van behandelsessies

In paragraaf 2.5 is uitgebreid aandacht besteed aan drie behandelmethodieken. Er zijn drie verschillende invalshoeken bekeken van waaruit een reëel zelfbeeld kan worden ontwikkeld. Op basis van deze theoretische achtergrondinformatie in combinatie met de gegevens die voortkomen uit de eerste dataverzameling, is een behandelmethodiek gekozen die het best past bij X.

Na interviews volgt een member check (Harinck, 2009). De betrokkenen lezen het verslag door en geven aan of dit verslag goed weergeeft wat zij zelf denken. Dit heeft

als doel na te gaan of de betrokkenen door mij goed begrepen zijn en verhoogt de validiteit.

Alle data worden door mij nauwkeurig schriftelijk geregistreerd in een logboek. Daarbij zal een onderscheid worden gemaakt tussen waarnemingen en interpretaties (zie bijlage 14).

3.7 Data analyse

Zoals omschreven in paragraaf 3.4 zal worden gewerkt met een voor- en een nameting. Daarnaast zal gedurende de behandelperiode na elke behandelsessie worden geëvalueerd met X en gereflecteerd door mijzelf.

De verzamelde data omvatten zowel kwantitatieve als kwalitatieve gegevens. Deze gegevens zullen worden weergegeven in tabellen, grafieken en beschrijvende analyses. De informatie zal naast elkaar worden gelegd, zodat een zo betrouwbaar en valide mogelijk beeld ontstaat.

3.8 Ethische kwesties

Op de Zwengel wordt les gegeven aan kinderen met een (vermoeden van een) psychiatrische problematiek die uit balans zijn of dreigen uit balans te raken. Dit is een kwetsbare groep kinderen.

Het onderwijs op de Zwengel staat in het teken van behandeling en is een onderdeel van het behandelplan van Herlaarhof. Uitgangspunt hierbij is de één kind één plan gedachte (zie bijlage 5).

Bovenstaande betekent dat ik bij datgene wat ik wil onderzoeken, uitvoeren en bereiken, altijd zal moeten blijven kijken naar de ontwikkeling van X en het plan wat hierbij hoort. Ik kan geen acties uitvoeren die niet worden ondersteund door het behandelplan van X. Wanneer gedurende de behandelperiode blijkt dat X iets anders nodig heeft dan ik op dat moment bied, zal ik hiernaar handelen. De eindverantwoordelijkheid voor de behandeling ligt bij de behandelcoördinator van X.

Hoofdstuk 4. Data-analyse en resultaten

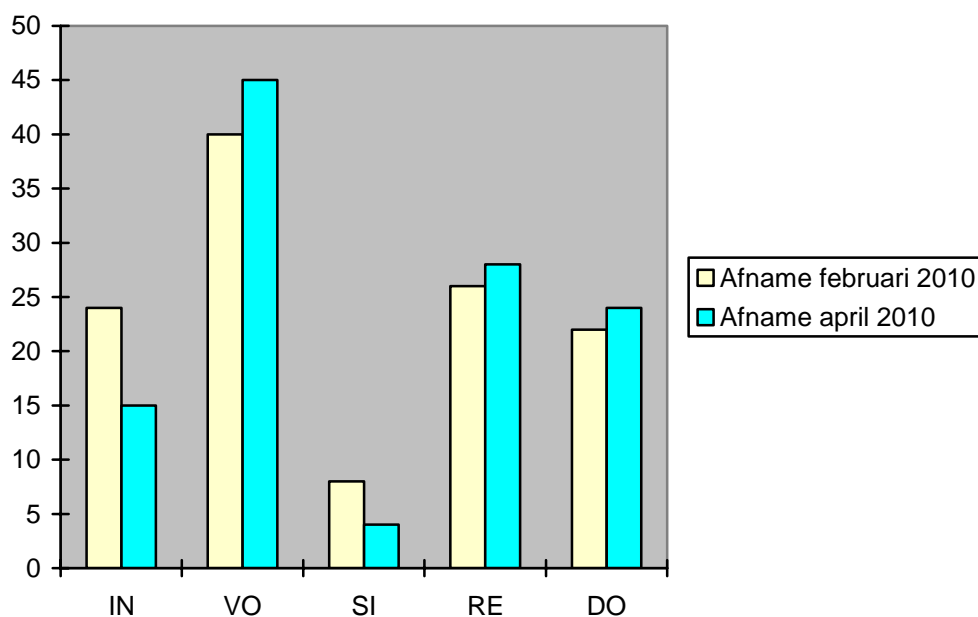
Hieronder volgt een overzicht van de kwantitatieve en kwalitatieve resultaten van de dataverzameling.

4.1 Data-analyse vragenlijsten

4.1.1 Kwantitatieve analyse van de NPV-j (Luteijn e.a. 2005)

In tabel 1 is de score opgenomen van de eerste meting (februari 2010) en de tweede meting (april 2010).

	Afname 1, feb. 2010		Afname 2, april 2010	
	ruwe score	normgroep	ruwe score	normgroep
Inadequatie neuroticisme (IN)	24	hoog	15	gemiddeld
Volharding (VO)	40	boven gemiddeld	45	hoog
Sociaal inadequaat (SI)	8	beneden gemiddeld	4	laag
Recalcitrantie (RE)	26	hoog	28	hoog
Dominantie (DO)	22	hoog	24	zeer hoog

4.1.2 Kwalitatieve analyse van de NPV-j (Luteijn e.a. 2005)

Zoals beschreven in paragraaf 3.5.1 zijn de onderdelen IN (inadequatie, neuroticisme) en DO (dominantie) van deze vragenlijst van belang voor het meten van een positief zelfbeeld. De scores op deze twee onderdelen zijn in de tabel rood gedrukt. Deze zal ik expliciet analyseren. Een overzicht van alle antwoorden en scores zijn te vinden in bijlage 6.

Algehele indruk tijdens afname:

X blijft tijdens de gehele afname van de vragenlijst gericht op de vragen die ik stel. Hij geeft snel antwoord. Een enkele keer wil hij dat ik de vraag herhaal. Als hij de vraag niet begrijpt, vraagt hij om uitleg. X oogt open en is bereid zijn antwoorden uit te leggen.

Inadequatie/neuroticisme (IN):

Bij de afname in februari scoort X hoog op dit onderdeel. Hij geeft aan dat hij piekert, hoofdpijn krijgt als hij zich druk maakt en vaak met zijn gedachten ergens anders is. In april geeft hij dit niet meer aan, waardoor zijn score uitkomt op gemiddeld.

Dominantie (DO):

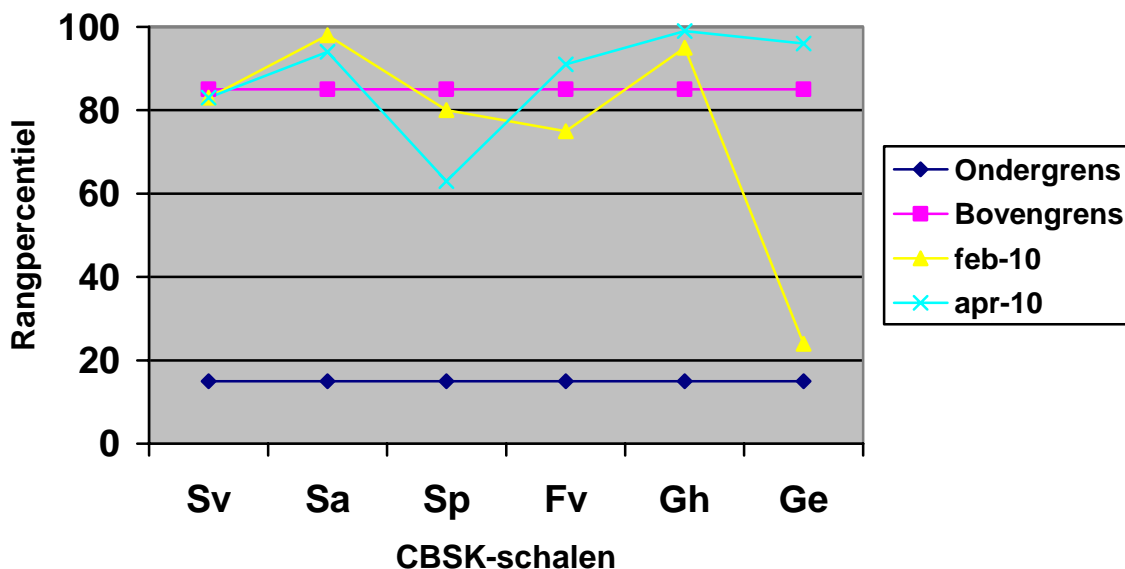
In februari scoorde X op dit onderdeel hoog. Hij twijfelt bij de vraag of er een heleboel dingen zijn die hij beter doet dan anderen. Hij beantwoordt deze vraag met 'Nee'. In april beantwoordt hij deze vraag zonder twijfel met 'Ja'. Hij kan er dan ook een voorbeeld van geven. In april komt de score uit op zeer hoog.

4.1.3 Kwantitatieve analyse van de Competentiebelevingsschaal voor kinderen (Veerman e.a. 1997)

In de tabel is per domein de score opgenomen van beide meetmomenten. De percentielscores laten zien hoeveel procent van de jongens van 8 tot 12 jaar in Nederland een lagere score heeft behaald dan X.

	School-vaardigheden		Sociale acceptatie		Sportieve vaardigheden		Fysieke verschijning		Gedragshouding		Gevoel van eigenwaarde	
	Feb.	Apr.	Feb.	Apr.	Feb.	Apr.	Feb.	Apr.	Feb.	Apr.	Feb.	Apr.
Afnamemoment												
Schaalscores	20	20	24	23	24	20	23	24	22	24	18	24
Percentiel	83	83	98	94	98	63	75	91	95	99	24	96

Competentiebelevingsprofiel

4.1.4 Kwalitatieve analyse van de Competentiebelevingsschaal voor kinderen (Veerman e.a. 1997)

Zoals beschreven in hoofdstuk 3.5.1 meten alle onderdelen van de CBSK een deel van het zelfbeeld, waarbij het onderdeel Ge (gevoel van eigenwaarde) het meest relevant is voor het meten van een positief zelfbeeld.

De scores op dit onderdeel zijn in de tabel rood gedrukt. Ik zal deze expliciet analyseren. Een overzicht van alle antwoorden, scores en bijzonderheden zijn te vinden in bijlage 7.

Algehele indruk tijdens afname:

Tijdens de afname in februari maakt X meerdere keren de opmerking dat hij de vraag al een keer heeft gehad. Als X in april deze vragenlijst weer ziet begint hij te zuchten. Volgens X vragen ze in deze vragenlijst steeds hetzelfde. Wat opvalt tijdens beide afnamen is dat X vrijwel nooit het antwoord 'een beetje' geeft. X geeft aanvankelijk vlot antwoord, naar mate de vragenlijst vordert gaat X steeds sneller antwoorden.

Gevoel van eigenwaarde (Ge):

Op het onderdeel Ge scoort X in april beduidend hoger dan in februari. Dit heeft te maken met vraag 30, dit is de enige vraag waarop X in april anders antwoordt dan in februari. In februari geeft X aan dat hij wel iemand anders zou willen zijn. In april zegt X dat hij een best leuk leven heeft en blij is met wie hij is.

4.2 Data-analyse interviews

4.2.1 Kwantitatieve analyse

In de onderstaande tabel is de informatie afkomstig uit de interviews met X, de leerkracht van X en zijn moeder verwerkt volgens een formele inhoudsanalyse (Harinck, 2009). Voor een volledige beschrijving van alle interviews, zie bijlagen 8 t/m 13.

	X		Leerkracht		Moeder	
	Februari	April	Februari	April	Februari	April
Feedback positief	5	3	6	13	1	7
Feedback negatief	0	0	2	0	0	0
Je met de mensen om je heen vergelijken	3	1	1	0	1	1
Je met jezelf vergelijken	0	6	0	4	0	1
Positieve zelfwaardering	3	2	3	2	1	3
Interne locus of control	0	1	0	0	0	1
Externe locus of control	1	1	5	1	3	0
Demotivatie voor school en leren	3	0	7	1	3	0

4.2.2 Kwalitatieve analyse

Met betrekking tot feedback vindt X in februari en in april dat hij zowel thuis als op school positieve feedback krijgt. Hij kan hiervan voorbeelden geven. Negatieve feedback wordt alleen door de leerkracht genoemd. De leerkracht heeft in februari het idee dat ze X meer kan complimenteren dan ze doet. In april vindt de leerkracht dat ze veel complimenten geeft.

In februari maakt X regelmatig de vergelijking tussen zichzelf en de mensen om hem heen. In april komt dit in het interview nauwelijks terug.

Het vergelijken van jezelf met jezelf noemt geen van drieën in februari.

In april geven X en de leerkracht aan dat X zichzelf meer met zichzelf is gaan vergelijken. X kan concreet aangeven waarin hij de afgelopen periode is gegroeid. Met betrekking tot het geven van positieve zelfwaardering komt in de interviews naar voren dat X, zijn leerkracht en moeder vinden dat hij zichzelf positief kan waarderen. X kan specifiek benoemen wat hij goed kan, bijvoorbeeld knutselen.

In februari noemen zowel X, als zijn leerkracht en moeder geen interne locus of control. In april wordt deze twee keer genoemd.

Externe locus of control wordt in februari genoemd wanneer complimenten werden gegeven en wanneer er iets mis ging. In april noemen leerkracht en moeder deze nauwelijks tot niet.

Demotivatie voor school en leren wordt door alle drie in februari aangegeven. De negatieve schoolervaring vanuit de vorige school van X komt dan zowel bij moeder als bij X naar voren. De leerkracht geeft het ontwijkend gedrag aan. In april komt demotivatie voor school en leren nauwelijks naar voren.

4.3 Data-analyse behandelsessies

De informatie afkomstig uit de observaties en evaluaties van de behandelsessies zijn verwerkt volgens een formele inhoudsanalyse (Harinck, 2009) in de tabel hieronder. Voor een volledige beschrijving van evaluaties per behandelsessie, zie bijlage 14.

4.3.1 Kwantitatieve analyse

	Aantal behandelmomenten
Feedback positief	36
Je met jezelf vergelijken	1
Positieve zelfwaardering	12
Interne locus of control	8
Positieve werkhouding	35

4.3.2 Kwalitatieve analyse

Tijdens de behandelsessies laat X een positieve werkhouding zien. Hij is gemotiveerd om te werken aan verschillende vaardigheden. Hij ontvangt tijdens deze sessies veel positieve feedback. X is in staat zichzelf positief te waarderen. Hij kan aangeven wat hij makkelijk vindt. Af en toe is een interne locus of control zichtbaar.

De begeleiders stimuleren deze interne locus door X te wijzen op datgene wat hij goed doet. Het vergelijken van X met zichzelf komt nog weinig naar voren. X zegt dat hij het leuk vindt op school.

4.4 Interpretatie resultaten data-analyse

In deze paragraaf zullen de hierboven genoemde data worden geïnterpreteerd.

4.4.1 Interpretatie vragenlijsten

Uit de vragenlijsten van februari 2010 ontstaat het beeld van een jongen die graag controle heeft over dingen. Hij vindt het prettig wanneer dingen gaan zoals hij bedacht heeft en hij wil graag gehoord worden. Hij denkt dat er weinig is dat hij beter kan dan anderen. Hij heeft het idee dat andere kinderen gelukkiger zijn dan hij en hij piekert vaak. Hij krijgt hoofdpijn van het nadenken en het zich zorgen maken hierover. 's Nachts wordt hij vaak wakker. Hij voelt zich verdrietig wanneer iets mislukt waar hij zijn best op heeft gedaan. Deze antwoorden maken dat X hoog scoort op de onderdelen inadequatie/neuroticisme en dominantie van de NPV-j. Uit de CBSK blijkt een laag gevoel van eigenwaarde, wat komt doordat hij aangeeft dat hij graag iemand anders zou willen zijn.

In april is zijn gevoel van inadequatie/neuroticisme gemiddeld geworden. De score op dominantie is verder toegenomen. X lijkt zich minder druk te maken om dingen en voelt zich gelukkiger. Ook heeft hij meer vertrouwen dat hij iets opnieuw kan proberen wanneer iets niet is gelukt. Op het onderdeel gevoel van eigenwaarde scoort X nu hoog. Dit komt doordat hij aangeeft dat hij blij is met hoe hij is en niet iemand anders zou willen zijn.

4.4.2 Interpretatie interviews

In februari 2010 krijgt X positieve feedback, maar schrijft hij deze nauwelijks toe aan eigen gedrag. De leerkracht vindt dat zij X onvoldoende complimenteert. In de thuissituatie worden complimenten gegeven aan X. Het verschil in schoolprestaties met zijn broer en zussen is groot. X heeft een sterke externe locus of control. Daarbij vergelijkt hij zichzelf met anderen, in plaats van met zichzelf.

De demotivatie voor school en leren is hoog. Dit lijkt vooral te maken te hebben met negatieve schoolervaringen.

In april blijkt dat de leerkracht en omgeving meer complimenten aan X zijn gaan geven. De leerkracht lijkt zich meer bewust van het belang van positieve feedback en de gevolgen die dit heeft voor het functioneren van X.

X is zichzelf een stuk meer met zichzelf gaan vergelijken, in plaats van met zijn omgeving. Er lijkt een voorzichtig begin te zijn gemaakt met het ontwikkelen van een interne locus of control.

De demotivatie voor school en leren is vrijwel verdwenen. X lijkt met plezier naar school te gaan.

4.4.3 Interpretatie behandelsessies

Tijdens de behandelsessies zien we een positieve leerhouding bij X. X staat er voor open met zijn zelfbeeld aan de slag te gaan. Hij neemt met plezier deel aan de aangeboden activiteiten. Hij ervaart schoolplezier en doet veel positieve schoolervaringen op. Zijn begeleiders stimuleren de interne locus of control bewust. Het maken van vergelijkingen met jezelf komt in de evaluaties van de behandelsessies niet nadrukkelijk naar voren.

4.5 Hoe is het zelfbeeld van deze specifieke leerling na tien behandelsessies in vergelijking met het begin van de behandeling?

Uit de verschillende onderzoeksgegevens blijkt dat X aan het begin van de behandeling geen positief zelfbeeld heeft. De aspecten die nodig zijn voor de vorming van een positief zelfbeeld zijn bij X onvoldoende ontwikkeld. Daarmee is de deelvraag "*Hoe is het zelfbeeld van deze specifieke leerling aan het begin van de behandeling*" beantwoord. Na tien behandelsessies zien we dat het zelfbeeld van X positiever is geworden. Er is een positieve ontwikkeling zichtbaar in de verschillende aspecten van het zelfbeeld. In paragraaf 5.1.3 wordt dit uitgebreid omschreven.

Hoofdstuk 5 Conclusies

5.1 Conclusies

5.1.1 Conclusies uit literatuuronderzoek

De vraag waarmee ik dit onderzoek ben gestart is de volgende:

Hoe kan ik komend half jaar, als remedial teacher in opleiding, zorgen dat een leerling van 11 jaar met een leerstoornis in het speciaal onderwijs een positief zelfbeeld ontwikkelt?

Met deze vraag als uitgangspunt ben ik in de literatuur gaan zoeken naar specifieke kenmerken van kinderen met een leerstoornis in relatie tot het ontwikkelen van een positief zelfbeeld. Ik heb kunnen concluderen dat deze kinderen vaker een gebrek aan zelfvertrouwen, last van faalangst en demotivatie voor school en leren hebben. Bovendien vertonen zij vaker gedragsproblemen (Hellinckx & Ghesquiere, 2008). Dit kwam ook duidelijk naar voren bij X.

Vervolgens ben ik gaan kijken welke aspecten een rol spelen bij de vorming van een positief zelfbeeld. In: *Ontwikkelingspsychologie, de schoolleeftijd. Deel II* (Kohnstamm, 2002) staan de belangrijkste aspecten omschreven, welke ondersteund worden door andere literatuur. Dit zijn; concrete faal- en succeservaringen, feedback (Visser, 2001), metacognities (vooral het kijken naar jezelf en het vergelijken van jezelf met jezelf, of het vergelijken van jezelf met je omgeving), zelfwaardering (Harter, 1999 in van den Beucken, 2006), zelfvertrouwen (met name het hebben van een interne locus of control ten faveure van een externe locus of control) (Rotter, 1990). In mijn onderzoek is te zien dat onder andere door het verbeteren van deze aspecten het zelfbeeld van X positiever is geworden. Mijn onderzoek bevestigt dus de conclusies uit de literatuur.

Vanuit deze aspecten ben ik op zoek gegaan naar een methodiek om het zelfbeeld van X te verbeteren. Ik heb de methode Kids' Skills gekozen, omdat in deze methode de ontwikkeling van bovengenoemde aspecten gestimuleerd wordt. Ook sluit deze methode het beste aan bij de praktijksituatie en de uitkomsten van de sterke en zwakte analyse van X. Hieruit blijkt onder andere dat X taalzwak is, moeite heeft met het onder woorden brengen van gevoelens en goed alleen kan werken.

5.1.2 Conclusies uit de voormeting

Voor het in beeld brengen van het zelfbeeld van X is het enkel afnemen van de vragenlijsten NPV-j of CBSK onvoldoende. Alleen door beide vragenlijsten af te nemen en de verkregen gegevens aan te vullen met interviews kunnen alle aspecten van het positief zelfbeeld in kaart worden gebracht.

Kinderen die hoog scoren op inadequatie/neuroticisme zijn vaak weinig zelfverzekerd. Kinderen die hoog scoren op dominantie zijn zelfverzekerd te noemen (Luteijn e.a. 2005).

In eerste instantie spreken de scores (februari 2010) van X op deze onderdelen elkaar tegen. Nadat specifiek is gekeken naar de antwoorden die X heeft gegeven, blijkt dat deze scores echter zeker verklaarbaar zijn. X zou graag willen dat hij de controle heeft over dingen (dominantie), maar heeft sterk het gevoel heeft dat hij deze niet heeft (inadequatie/neuroticisme). Uit de interviews blijkt dat hij een sterke externe locus of control heeft, waardoor dingen hem overkomen en hij hierover geen controle heeft. In de vragenlijst geeft X aan wat hij graag zou willen doen, niet wat hij daadwerkelijk doet. De hoge score op dominantie betekent voor X dus niet dat hij zelfverzekerd is. De hoge score op inadequatie/neuroticisme geeft aan dat X weinig zelfverzekerd is.

De CBSK laat zien dat X positief over zichzelf denkt met betrekking tot verschillende vaardigheden. Zijn gevoel van eigenwaarde is echter laag, waardoor het beeld ontstaat van een jongen met een weinig positief zelfbeeld.

Bovenstaande informatie komt overeen met datgene dat naar voren is gekomen uit de afgenomen interviews en behandelsessies. Uit de interviews blijkt daarnaast dat X een grote demotivatie heeft voor school en leren.

De informatie uit de voormeting is door mij besproken met de behandelcoördinator, leerkracht en intern begeleider. Op grond van het beeld dat X in het onderzoek laat zien, is besloten dat X drie maanden niet aan schoolwerk mag werken, tenzij hij hier zelf om vraagt. Deze keuze is gemaakt om X zoveel mogelijk positieve schoolervaringen op te laten doen. Dit met als doel om de behandelsessies te versterken en zo het hoge gevoel van inadequatie/neuroticisme bij X te verlagen.

5.1.3 Conclusies uit de nameting

Deze paragraaf vormt het antwoord op de laatste onderzoeksvraag (wat is het effect van deze behandelmethodiek bij deze specifieke leerling na tien behandelsessies?).

Tijdens de behandeling is gebruik gemaakt van de behandelmethodiek Kids' Skills (Furman, 2008). De vaardigheden "aangeven wat je makkelijk of moeilijk vindt (mamo vaardigheid)" en "aangeven wat je goed kunt (power vaardigheid)" hebben centraal gestaan tijdens de behandelsessies. Dit zijn vaardigheden waaraan X zelf wilde werken. Het hebben van invloed op datgene wat er geleerd gaat worden, versterkt de interne locus of control. Bovendien versterkt het de motivatie, wat extra van belang is wanneer kinderen gedemotiveerd zijn geraakt voor school en leren. *“Wanneer kinderen zich de vaardigheid eigen maken, is dat een sterke stimulans voor hun zelfvertrouwen.”* (Furman, 2008, blz.116).

Daarnaast is gewerkt aan het positief maken van de (school)omgeving. De omgeving van X is ingeschakeld om de ontwikkeling van de vaardigheden te ondersteunen en mee te vieren wanneer deze behaald werden. Uit de interviews (april 2010) komt naar voren dat de leerkracht zich bewust geworden is van het effect van haar feedback op het zelfbeeld van X. Ze is X veel meer positieve feedback gaan geven. De leerkracht heeft aangegeven beter te begrijpen dat het voor de ontwikkeling van X belangrijk is positieve schoolervaringen op te doen. Ze is hierdoor volledig achter de keuze gaan staan om te stoppen met het schoolwerk. Wanneer een remedial teacher met Kids' Skills werkt, is het van essentieel belang dat zij de omgeving ervan weet te overtuigen dat deze methodiek bij dit kind een kans verdient. Uit de interviews met de leerkracht en omgeving van X blijkt dat dit gelukt is.

Door de behandeling heeft X in korte tijd meer succeservaringen en minder faalervaringen opgedaan. Hierdoor heeft hij kunnen ervaren dat als hij faalde, hij dit zelf kon herstellen. Dit heeft als positief effect gehad dat hij zichzelf met zichzelf is gaan vergelijken (eerst lukte het me niet, nu lukt het me wel). Daarnaast is er een begin gemaakt met het ontwikkelen van de interne locus of control.

X behaalt op de vragenlijsten (april 2010) een lagere score op inadequatie/neuroticisme en zijn gevoel van eigenwaarde is flink verhoogd.

Geconcludeerd kan worden dat X een positieve ontwikkeling in zijn zelfbeeld heeft doorgemaakt.

5.1.5 Slotconclusie

Concluderend kan gesteld worden dat de remedial teacher er bij X mede voor gezorgd heeft dat hij een positiever zelfbeeld heeft ontwikkeld, doordat:

- zij een goede samenwerking tot stand heeft gebracht tussen leerling, school, hulpverlening en ouders;
- zij de omgeving bewust heeft gemaakt van het belang van positieve feedback;
- de omgeving deze positieve feedback ook daadwerkelijk is gaan geven;
- hij zichzelf nu meer met zichzelf vergelijkt;
- er positieve aandacht is geweest voor zelfwaardering;
- de ontwikkeling van een interne locus of control op gang is gekomen;
- hij meer positieve schoolervaringen heeft opgedaan.

De keuze voor de methodiek Kids' Skills (Furman, 2008) is juist gebleken, omdat deze methode bovenstaande heeft ontlokt en versterkt.

5.2 Heeft het onderzoek geleid tot nieuwe visies, nieuwe gezichtspunten?

Binnen mijn praktijksituatie overheerst de gedachte dat kinderen zoveel mogelijk positieve ervaringen moeten opdoen. Wanneer dit met schoolboeken in eerste instantie niet lukt, kan worden gekozen voor andere middelen, om uiteindelijk op een positieve manier bij de schoolboeken terug te keren. Uiteraard gebeurt dit op een onderbouwde manier.

Als relatief nieuwe werknemer, afkomstig uit het regulier onderwijs, heb ik mij hier aanvankelijk over verbaasd. Ik heb sterk getwijfeld aan deze insteek. Ik ben wel meegegaan in de werkwijze van de school, zonder dat ik hierover verder enige inhoudelijke theoretische kennis had. Bij collega's afkomstig uit het regulier onderwijs heb ik dezelfde twijfel gezien.

Bij aanvang van dit onderzoek was ik nieuwsgierig naar theorie met betrekking tot een positief zelfbeeld. Zelf had ik sterk de gedachte dat een realistisch zelfbeeld belangrijker is dan een positief zelfbeeld. Ik dacht dat het hebben van realistische gedachten over je eigen mogelijkheden tot minder faalervaringen zou leiden en dus je zelfbeeld zouden versterken. Middels literatuur en gesprekken ben ik er achtergekomen dat het hebben van alleen een realistisch zelfbeeld ertoe kan leiden dat je niet durft te leren. Je bent dan geneigd om te concluderen dat je dingen niet kunt, terwijl je ze nog kunt leren. Alleen wanneer je een positief zelfbeeld hebt, weet je dat je positieve invloed kunt uitoefenen op je falen.

Ik heb de conclusie getrokken dat het realistisch zelfbeeld van ondergeschikt belang is aan het positief zelfbeeld. Een conclusie die mij sterk heeft verbaasd! Dit zorgt ervoor dat ik nu volledig achter de werkwijze van de school sta. Ik heb nu de kennis

en attitude in huis om op een verantwoorde manier een positief zelfbeeld te stimuleren.

5.3 Belang van het onderzoek

De uitkomsten van dit onderzoek zijn van belang voor iedereen die omgaat met kinderen met een leerstoornis. Dit kunnen mensen zijn die beroepsmatig met deze kinderen te maken hebben, maar ook ouders, familie, vrienden en kennissen van het kind. Dit onderzoek toont het belang aan van positieve aandacht voor het zelfbeeld van kinderen met een leerstoornis door middel van het bewust inzetten van positieve feedback en het stimuleren van het maken van vergelijkingen met jezelf en de interne locus of control. Dit geldt zeker ook voor die kinderen die in het kader van inclusief onderwijs zullen worden begeleid op reguliere basisscholen.

Door dit onderzoek is een aantal collega's zich bewust geworden van het belang van een positief zelfbeeld en de invloed die zij hierop uitoefenen. Daardoor kunnen zij zich nu helemaal vinden in de visie van school (zoveel mogelijke positieve ervaringen opdoen) en deze ook uitdragen naar toekomstige nieuwe collega's. Ook heeft het ertoe geleid dat zij hun leerlingen beter kunnen begeleiden in de ontwikkeling van het zelfbeeld.

5.4 Vervolgtraject

De behandeling van X dient te worden voortgezet zodat op een positieve manier met X wordt gewerkt aan de te leren vaardigheden. X kan de interne locus of control nog verder versterken en moet blijven oefenen met het maken van vergelijkingen met zichzelf. De omgeving van X moet de positieve benadering volhouden.

Op termijn zal de begeleiding van de remedial teacher kunnen worden overgedragen aan de leerkracht van X. Binnen de huidige praktijksituatie zijn mogelijkheden tot individueel begeleiden.

Op langere termijn zal een plan gemaakt moeten worden om X weer aan schoolwerk uit boeken te laten werken. Het is verstandig om te zijner tijd te bekijken of de methode Kids' Skills hierin ook een positieve bijdrage kan leveren.

5.5 Validering conclusies

De eerder beschreven conclusies zijn getrokken op basis van een N=1 onderzoek. Dit betekent dat er met enige voorzichtigheid naar deze conclusies gekeken dient te

worden. Zij hebben in eerste instantie alleen betrekking op dit specifieke kind in deze specifieke situatie. Conclusies voor alle kinderen met leerstoornissen kunnen op basis van een N=1 onderzoek niet worden getrokken (Harinck 2009). In het onderzoek is triangulatie toegepast om de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek te verhogen.

Uit het literatuuronderzoek komt nadrukkelijk naar voren welke aspecten een positieve bijdrage leveren aan het zelfbeeld en welke behandelmethodieken hiervoor kunnen worden ingezet. Het belang hiervan geldt voor alle kinderen die onderwijs volgen in Nederland.

Hoofdstuk 6 Evaluatie onderzoek

6.1 Discussie onderzoek

6.1.1 De onderzoeksopzet

Het opzetten van een praktijkonderzoek bestaat uit veel verschillende facetten. Het denkproces start nog voordat de onderzoeksvraag is geformuleerd en houdt eigenlijk nooit meer op. Wanneer je, zoals ik, sterk bent in bezinnen en denken (Hendriksen, 2009) is het lastig dit denkproces in te kaderen om tot uitvoering te komen. Doordat mijn critical friends mij meerdere malen hebben gewezen op deze valkuil ben ik mij hiervan bewust geworden. We hebben samen een tijdpad gemaakt waarbinnen de diverse onderdelen van het onderzoek moesten zijn afgerond. Smoesjes om hier onderuit te komen, werden door hen niet geaccepteerd. Hierdoor heb ik meerdere keren een stuk naar hen gestuurd waarover ikzelf niet 100% tevreden was. Dit heeft mij moeite gekost maar ook veel opgeleverd. Mijn perfectionisme moest ik loslaten. Evenals het gevoel (negatief) beoordeeld te worden. Ik heb geleerd dat anderen mij kunnen helpen iets te versterken, dat ik niet alles alleen hoef te kunnen. Het tijdpad bleek ruim genoeg om het praktijkonderzoek uit te voeren. Een nieuw inzicht (het streven naar een positief zelfbeeld moet voorop staan, niet het streven naar een reëel zelfbeeld) kon op tijd worden ingepast. Hier kom ik in paragraaf 6.1.3 op terug. Het nastreven van de doelstelling van het onderzoek is haalbaar gebleken.

6.1.2 De effectiviteit

Het onderzoek is grotendeels effectief geweest. Er is duidelijk geworden wat aandachtspunten zijn voor het werken met deze specifieke leerling. Deze aandachtspunten zijn effectief gebleken vanuit literatuur en vanuit de behandeling. Voor het onderwijs binnen mijn praktijksituatie betekent dit dat de gedachte dat kinderen zoveel mogelijk positieve ervaringen moeten op doen, wordt bevestigd. Voor mij is dit belangrijk, omdat ik de overtuiging heb dat het werken met kinderen een verantwoordelijkheid met zich meebrengt, die je serieus moet nemen. Datgene wat binnen mijn praktijksituatie voorop staat, is nu voor mij ook verantwoord. Hierdoor kan ik congruent handelen, ik sta achter dat wat ik doe. De leerkracht van X heeft dit ook zo ervaren. Dit beschouw ik als een van de successen van dit

onderzoek. Het geeft mij het vertrouwen dat ik in staat ben om het belang van een positief zelfbeeld over te brengen aan mijn teamgenoten. In mijn praktijk zal ik deze ervaring gebruiken om dit te blijven doen. Het belang van een positief zelfbeeld draag ik steeds meer uit, zowel in denken als in handelen.

6.1.3 Tevreden?!?

In deze paragraaf zal ik twee pittige leermomenten beschrijven, waar ik uiteindelijk met tevredenheid op kan terugkijken.

Aanvankelijk wilde ik gaan werken aan de ontwikkeling van een reëel zelfbeeld. Dit idee kwam uit mijzelf en was niet onderbouwd door theorie of ideeën van derden.

Vroeg in het onderzoek ben ik er door diverse personen op gewezen dat het ontwikkelen van een positief zelfbeeld belangrijker is. In literatuur werd dit bevestigd. Toch ben ik (te) lang blijven hangen in mijn overtuiging dat eerlijkheid (eerlijk zijn over wat je kunt) belangrijker is dan positief naar jezelf kijken. Voor mij was dit vanzelfsprekend en stiekem ook iets waar ik anderen van wilde overtuigen. Deze overtuiging is niet juist gebleken. Mijn overtuiging is veranderd (met vertrouwen in jezelf help je het geluk een handje). Hiervoor heb ik de intervisie met mijn studiegenoten nodig gehad. Ik ben met hen de dialoog aangegaan. Zij hebben mij een spiegel voorgehouden waardoor ik kon inzien dat ik weinig had aan mijn overtuiging (eerlijk zijn over wat je kunt). Niet alleen in deze onderzoekssituatie met X, maar ook voor mijzelf als persoon. Uit de laatste overtuiging (dat je met vertrouwen in jezelf het geluk helpt) kan ik veel levensgeluk halen. Dat is waar het uiteindelijk voor mij om draait in het leven. Vanuit de theorie van meergelaagdheid (Denijs, 2010) kan ik zeggen dat ik me bewust ben geworden van mijn overtuigingen en wat hier onder zit. Door de kritische vragen die gesteld zijn, ben ik uitgekomen bij mijn identiteit en weet ik weer wat ik wil in mijn leven. Genieten van en met mezelf, samen met anderen. Dat ik uiteindelijk veranderd ben, is een tijdrovend en intensief proces geweest. Het is me gelukt!

Mijn praktijkonderzoek is acceptabel gebleken vanuit wetenschappelijke theorieën en ook acceptabel voor mijzelf.

Gedurende het onderzoek is er voor gekozen om X niet meer aan schoolwerk te laten werken. Hierdoor heb ik veel moeite gehad met het interpreteren van de effecten van het onderzoek. Ik vond het aanvankelijk moeilijk om de resultaten van mijn onderzoek toe te schrijven aan mijn handelen. Wat komt door mijn onderzoek en

wat komt door deze keuze? Ik heb de dialoog met mijn critical friends nodig gehad. De vraag wanneer ik succes aan mijzelf mag toeschrijven was confronterend. Daaruit blijkt dat ik het onderwerp van mijn onderzoek niet voor niets heb gekozen. Het ontwikkelen van mijn eigen positief zelfbeeld verdient minstens zoveel aandacht als dat van X! Dit loopt als een rode draad door mijn onderzoek. Ik maak kleine stappen om meer vertrouwen in eigen kunnen te krijgen en trots te zijn op mijzelf als persoon. Een volgende keer zal ik mijzelf er meer bewust van moeten zijn welke diepere overtuigingen er achter bepaalde ideeën van mij zitten. Ik moet deze overtuigingen achterhaald hebben voordat ik verder ga tot praktisch handelen. Ik beseft dat dit voor mij lastig is, omdat ik al moeilijk tot handelen aan te zetten ben. Ik mag deze conclusie dan ook niet gebruiken als smoesje om niet tot handelen over te gaan.

6.2 Reflectie op het eigen leerproces

Uit paragraaf 6.1.3 blijkt hoeveel ik over mijn persoonlijke overtuigingen en identiteit heb geleerd van dit onderzoek. In deze paragraaf zal ik hierop een aanvulling maken. Aanvankelijk zag ik erg op tegen het uitvoeren van het praktijkonderzoek. Ik voelde me onzeker over wat er van mij verwacht werd. Daardoor ging ik opzoek naar houvast. Ik probeerde duidelijk te krijgen wat er precies van mij gevraagd werd, door voorbeelden van anderen te bekijken en navraag te doen bij mensen die eerder een praktijkonderzoek hadden uitgevoerd.

Omdat er vanuit de opleiding een deadline is gesteld voor het inleveren van hoofdstukken werd ik gedwongen iets op papier te zetten. Hierop heb ik feedback gekregen van studiegenoten en mijn begeleidster. Deze feedback vond ik aanvankelijk frustrerend. Het omgaan met de kritiek, de dingen niet te veel op mezelf betrekken, heeft me ontzettend veel energie gekost. Ik bleef er maar over nadenken, twijfelen, plan bijstellen, weer twijfelen.... Uiteindelijk heb ik geleerd dat het niet erg is om te experimenteren en daarna weer bij te stellen. Het is goed wanneer andere mensen mij helpen mijn stuk te verbeteren, daarmee keuren ze datgene wat ik heb bedacht en heb gedaan niet af, maar wordt het juist sterker. Deze gedachte helpt me dingen te relativiseren. Ik probeer het ook echt zo te voelen en soms lukt dit al. Het bewust doorlopen van de cirkel van Kolb dwingt me tot experimenteren en heeft bewezen voor mij van waarde te zijn. Het werken met critical friends, zowel vanuit de opleiding als vanuit mijn praktijksituatie en privé leven heeft me positieve dingen gebracht. Ik heb geleerd mijzelf kwetsbaar op te stellen. Zij hebben me gewezen op

mijn valkuilen en ik heb hen gevraagd dit te blijven doen gedurende het proces. Ze hebben me tot het eind toe scherp gehouden.

Veel plezier heb ik ervaren toen ik met X aan het werken was. Waar het voorgaande stukje energie had gekost, leverde dit ontzettend veel energie op. De lol die we samen hebben gehad terwijl we met zulke serieuze dingen bezig waren, dat vond ik prachtig. Het vertrouwen wat hij in mij heeft gekregen en de openheid die hij vanaf dat moment liet zien, heb ik ontzettend gewaardeerd.

Het vieren van het behalen van de eerste vaardigheid was een feestje, zowel voor hem als voor mij. Het heeft me geraakt deze jongen te zien stralen. Hij stond in het middelpunt van de belangstelling en heeft genoten. Ik ervoer een gevoel van rechtvaardigheid, dat deze jongen, die het zo moeilijk heeft, ook succes kan boeken!

Literatuurlijst

Altarac, M. & Sahora, E. (2007). *Lifetime prevalence of learning disability among US children*. Binnengehaald op 14 februari 2010, van

http://pediatrics.aappublications.org/cgi/reprint/119/Supplement_1/S77.

American Psychiatric Association (1998). *Diagnostische Criteria van de DSM IV*. Washington: Swets & Zeitlinger.

Beucken, M. van den (2006). *Leerstoornissen: vroege signalering, lagere zelfwaardering?* Binnengehaald op 18 februari, van

<http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=56176>.

Blomert, L. (2005). *Dyslexie in Nederland. Theorie, praktijk en beleid*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwerzijds.

Bovee, E. & Drijfhout, S. (2006). *Je kunt meer dan je denkt! Een faalangstreductietraining*. Leuven: Acco

Cooreman, A. & Bringmans, M. (2002). *Ik heet niet dom, leren leven met leerstoornissen*. Leuven: Acco.

Denijs (2010). *Niveaus van Bateson*. Binnengehaald op 31 mei 2010, van:

<http://www.willemdenijs.nl/materiaal.php?ID=8>.

De Zwengel (2009). *De Zwengel... op zoek naar evenwicht...* Binnengehaald op 19 februari 2010, van:

<http://www.dezwengel.nl/documenten/20092010/Schoolgids%202009-2010.pdf>.

Furman, F. (2008). *De methode Kids' Skills*. Soest: Uitgeverij Nelissen.

Gadeyne, E., Ghesquiere, P & Onghena, P. (2004). Psychosocial functioning of young children with learning problems. *Journal of child psychology and psychiatry* 45 (3), 510-521.

- Geerts, G. en Heestermans, H. (1989). *Van Dale Groot Woordenboek Der Nederlandse Taal (11de, herziene druk)*. Utrecht/Antwerpen: Lexicografie
- Harinck, F. (2009). *Basisprincipes onderzoek (5e, herziene en vermeerderde uitgave)*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Hellinckx, W. & Ghesquiere, P. (2008). *Als leren pijn doet... Opvoeden van kinderen met een leerstoornis*. Leuven: Acco.
- Hendriksen, J. (2009). *Cirkelen rond Kolb*. Barneveld: Uitgeverij Nelissen.
- Kohnstamm, R. (2002). *Kleine ontwikkelingspsychologie, de schoolleeftijd. Deel II (derde herziene druk)*. Houten/Diechem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Landelijke beroepsvereniging remedial teachers (2001-2007). *Wat is een Remedial Teacher?* Binnengehaald op 18 februari 2009, van http://www.lbrt.nl/overdelbrt/watis_rt.php.
- Luteijn, I., Dijk, H. van, Bartels, D.P.H. (2005). *Junior Nederlandse Persoonlijkheidsvragenlijst Herziene Handleiding 2005*. Amsterdam: Harcourt Assessment
- Pameijer, N. & Beukering, T. van (2008). *Handelingsgericht werken: een handreiking voor de interne begeleider*. Leuven: Acco.
- Rotter, J. (1990). Internal versus external control of reinforcement. *American Psychologist* 45 (4), 489-493
- Ruijsenaars, A.J.J.M. (2001). *Leerproblemen en leerstoornissen. Remedial teaching en behandeling. Hulpschema's voor opleiding en praktijk*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Ruijsenaars, A.J.J.M, Haan, C. de, Mijs, L.I.M., Harinck, F.J.H. (2008). Dyslexie bij volwassenen: meer dan problemen met lezen en schrijven. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* 47 (3), 135-145.

Veerman, J.W., Straathof, M.A.E., Treffers, Ph.D.A., Bergh, B.R.H. van den (1997). *Competentiebelevingsschaal voor kinderen*. Amsterdam: Pearson B.V.

Visser, Y. (2001). *Coaching in het primair onderwijs*. Amersfoort: CPS.

Zweep, A. en Kerseboom, R. (2005). *Trainershandleiding bij Ik ben een kei*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.